

نقش باورداشت مهدویت در سبک زندگی اسلامی

گروه رشد^{۱۸}

چکیده

سبک زندگی، گونه های رفتاری انسان در تعامل با دیگران، مواجهه با اشیاء در زندگی فردی و اجتماعی در راستای دستیابی به اهداف و مقاصد شخصی و گروهی است. این نوع سبک زندگی در تلقی اسلامی، شیوه ی سنجیده و عقلانی است که کنشگران از طریق آن به پرسش های اصیل وجودی خود پاسخ می دهند. من کیستم، از کجا آمده ام، به کجا می روم و چگونه باید باشم، پرسش های بنیادینی هستند که تلاش در جهت پاسخ گویی به آن ها، ترسیم کننده ی سبک و شیوه های زندگی آدمی است. بدون تردید یکی از باورهای اصیلی که در احیای سبک زندگی اسلامی بسیار اثر بخش است؛ باورداشت آموزه ی مهدویت است. مهدویت از دیر باز به عنوان باوری اصیل در میان باورمندان اسلامی جایگاه ویژه ای داشته است. در نتیجه باید گفت: اندیشه تابناک مهدویت که برخاسته از فرهنگ اصیل اسلامی است؛ بسان اندیشه های باور محور توانسته، سبک زندگی انسان و نوع زندگی وی را در ساحت های مختلف از جمله (سبک زندگی مقتدرانه، سبک زندگی صبورانه، سبک زندگی موحدانه، سبک زندگی مهذبانه، سبک زندگی ایثار گرایانه و...) تحت تاثیر قرار دهد. در جامعه ی امروزی که مدل ها و سبک زندگی افراد به سمت سبک های غیر اسلامی روی آورده؛ نگارنده در صدد است، پژوهش حاضر را باهدف نشان دادن نقش مهم و بی بدیل آموزه ی مهدویت در سبک زندگی اسلامی به روش توصیفی - تحلیلی و به صورت کتابخانه ای گرد هم آورد؛ تا از جهتی هم به اهمیت آن پی برده شود و هم با به کارگیری این آموزه در زندگی، سبک زندگی اسلامی پدیدار گردد. امید است نوشتار حاضر مثمر ثمر و مورد قبول ذات اقدس الهی واقع گردد.

کلید واژه ها: باور، مهدویت، سبک زندگی

^۱ - مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها) شهرستان ایذه، پژوهشگران رشد ۸ (سحر حسین زاده، اعظم قریشوندی، زری بدافی)

مقدمه

رفتارهای ساده و جلوه های ظاهری ما وقتی به صورت یک پارچه در نظر گرفته می شود سبک زندگی انسان را رقم می زند. الگوی مصرف، معاشرت، لباس پوشیدن، حرف زدن، تفریح، گذراندن اوقات فراغت، آرایش ظاهری، طرز خوراک، معماری شهر و بازار، دکوراسیون منزل و امثال آن، در یک بسته ی کامل از سبک زندگی بشر قرار دارند. این جلوه های رفتاری، ظهور خارجی شخصیت ما در محیط زندگی و نشانی از عقاید، باورها، ارزش ها و علاقه های ما هستند و ترکیب آن ها، شخصیت فردی و اجتماعی ما را نشان می دهد.

دو نوع از عوامل اختیاری و غیر اختیاری بر ایجاد سبک زندگی انسان موثر است. بسیاری از این عوامل، تکوینی و از سیطره انسان خارج است. عوامل بسیاری همانند دین، پیامبران و اوصیای آن ها، اندیشمندان، اساتید، برجستگان علمی، نخبگان فرهنگی، ورزشی، هنری و ... از عوامل کنترل شدنی و قابل هدایت هستند که در ترسیم و اجرای سبک زندگی، بسیار اثربخش است. انسان زمانی می تواند سبک زندگی اسلامی را در زندگی خویش پیاده سازد که در قالب باورداشت مهدویت و الگوگیری از امام، خود را هم‌رهنگ و هماهنگ با امام خویش گرداند و از این طریق نوع و سبک زندگی خویش را اسلامی گرداند.

همانطور که بیان شد؛ یکی از عوامل ایجاد سبک زندگی اسلامی و دینی، اوصیا و جانشینان پیامبر (ص) است. در فرهنگ تشیع، امام مهدی (عج الله) به عنوان آخرین سلسه ی زنجیره ی رسالت و همچنین آخرین وصی پیامبر (ص) معرفی گردیده است. لذا باید گفت؛ اعتقاد به وجود امام زمان (عج) و در نتیجه باور به اندیشه ی مهدویت بر ایجاد اصول حاکم بر سبک زندگی اسلامی موثر خواهد بود. یعنی باور به تفکر مهدویت در ابعاد گوناگون سبک زندگی اعم از اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی تاثیر گذار است.

بنابراین از آنجا که باورمندان به اندیشه ی مهدویت، حضور حضرت مهدی (عج) را در تمامی ابعاد زندگی شان احساس می کنند و او را بر انواع کنش های فردی و اجتماعی خودشان شاهد و ناظر می دانند کوشش می کنند زندگی خودشان را به گونه ای که با سبق و سیاق زندگی او مطابقت داشته باشد تنظیم کنند؛ یعنی خود را مکلف می دانند که فرامین آن بزرگوار، سیره و سبک زندگی ایشان و قوانین موجود در زندگی ایشان را که قوانین الهی و توحیدی است، در زندگی خودشان لحاظ و اعمال کنند. علاوه بر این باورمندان به اندیشه ی مهدویت خود را موظف می دانند که امام خویش را در تمام مراحل زندگی و شیوه ی زندگی، الگوی خودشان قرار دهند تا هم خودشان در زندگی اصول حاکم بر زندگی را رعایت کرده و هم با

سبک زندگی اسلامی، زمینه ی ظهور آن حضرت فراهم آوردند. همانطور که ذکر شد، آموزه مهدویت در احیای سبک زندگی اسلامی بسیار اثربخش است. لذا اهمیت و ضرورت دارد تا در باره ی این امر مهم بحث و گفتگو شود تا اهداف فوق (سبک زندگی اسلامی) در سایه ی باورداشت مهدویت و عمل به آموزه های مهدوی محقق گردد. از آنجا که پژوهشی متمایز و جامع بدین سبک مورد پردازش قرار نگرفته، لذا نگارنده بر آن شد تا پژوهش حاضر را به صورت تفصیلی در اختیار و دسترس مخاطب قرار دهد. امید است که در دسترس قرار دادن این پژوهش، نردبانی باشد برای رسیدن به اهداف متعالی و قدمی باشد برای زمینه سازی ظهور حضرت بقیه الله الاعظم. در اینجا قبل از بررسی تفصیلی مباحث، به مهم ترین مفاهیم پژوهش، «مهدویت» و «سبک زندگی» می پردازیم.

(۱) **مهدویت:** مصدر جعلی مهدی به معنای مهدی (امام منتظر) بودن است. این واژه در اصطلاح، اعتقاد به حضور و ظهور مهدی (علیه السلام) را گویند که دین مبین اسلام بشارت و وعده ی قطعی ظهورش را داده که عدالت در کل عالم به دست مبارک این بزرگوار مقرر می گردد. مراد از مهدویت، مجموعه ای از باورها، رفتارها، ارزش ها، نمادها و موارد دیگریست که در پرتو اعتقاد امام دوازدهم شیعیان، حضرت مهدی علیه السلام شکل گرفته است. این واژه بر اثر کاربرد فراوان همانند بشریت، اسلامیت جمهوریّت و... به صورت مصدر جعلی استعمال شده است و تمامی آموزه های پیرامون مهدی موعود (علیه السلام) تحت عنوان مهدویت ارائه می گردد و در هنگام دیدن و شنیدن این نام، بدون درنگ مسائل مربوط به امام مهدی علیه السلام به اذهان نقش می بندد.

(۲) **سبک زندگی:** واژه سبک که در عربی به «اسلوب» و در انگلیسی به «style» تعبیر شده است، در فرهنگ فارسی به معانی ذیل یاد شده است: الف) فلز ذوب شده را در قالب ریختن. ب) طرز، روش، شیوه.

سبک زندگی مفهومی است که به نحوه یا شیوه ی زندگی فرد، اعم از رفتارها، کنش ها، عادت ها و آداب او دلالت دارد. بنابراین سبک زندگی یک بسته مشخص از رفتارهای عمدتاً الگومند، متشکل از روابط اجتماعی، مصرف و شیوه ی آن، سرگرمی و نحوه ی گذراندن آن، سبک پوشیدن، آرایش کردن و غیره است که هم برای خود و هم برای دیگران ملموس و محسوس است.

اثرات باورداشت مهدویت در احیای سبک زندگی اسلامی

۱-شاهدانه(شاهد بودن امام بر اعمال) بر محور باورداشت مهدویت

انتظار و باور به منجی موعود در مکاتب و ادیان مختلف آسمانی که پیروان زیادی دارد همه را بر یک اندیشه ی مشترک جهانی (عقیده ی نجات بخشی)فراخوانده واین ادعا که روزی منجی موعود خواهد آمد زندگی بسیاری از آنان را تحت تاثیر این افکار قرار داده است .بی گمان تاثیر این باورداشت در مکتب شیعه در میان منتظران ازسنگ دیگری است.^۱

یکی از مهم ترین خصوصیت مکتب شیعه که ازضروریات دین به شمار می رود باورداشت آموزه ی مهدویت است .^۲باور به مهدی موعود همانند سدّی مقاوم در برابر تهاجمات فرهنگ غرب ،انسان را در مقابل پوچی و همچنین سبک زندگی غیر دینی مصون نگه می دارد.^۳ آن چنان هویتی به آنان می بخشد که هیچگاه در حوزه ی شخصیتی خود ،اجازه ی انجام معصیت نمی دهند زیرا امام را در همه حال شاهد وناظر برهمه ی اعمال خویش می بینند .این سبک بینشی انسان و این احساس نظارت امام بر همه ی اعمال و رفتارها موجب نگه داشتن فرد از معصیت و زشتی ها می شود.^۴

ازاین رو ،شخص مهدی باور با توجه به این بینش درونی می کوشد تا تمام کارهای خود را بر طبق رضایت وخوشنودی امام انجام دهد و سبک زندگی خود را بر اساس خواست و رضایت امام تنظیم نماید.ناگفته نماند که این اعتقاد (شاهد بودن امام)از لحاظ روانشناسی، آثار بسیار عمیقی را در روحیه و سبک زندگی باورمندان به امام بر جای گذاشته است.^۵حضرت ولی عصر عج الله در این زمینه می فرماید:«فإننا نحیط علماً بانبائکم ولا یعزب عنا شی من اخبارکم»^۶؛ ما بر اخبار و احوالتان آگاهیم وهیچ چیزی از احوال شما برما پوشیده نیست.^۷همان طور که خطاب به رمیله ی بیمار فرمود:«ای رمیله هیچ مومنی در شرق و غرب زمین ازما غایب

۱ - آخوندی ،نهضت انتظار ۲ سطح ۱، ص ۵۷

۲ - شفیع سروسنایی ،انتظار بایدها و نبایدها، ص ۲

۳ - پور سید آقایی ،مشرق موعود، ص ۷۵

۴ -موسسه آینده روشن ،مهدویت پرسش ها وپاسخ ها، ص ۷

۵ -رضوانی، موعود شناسی و پاسخ به شبهات، ص ۲۰

۶ -طبرسی ،الاحتجاج علی اهل اللجاج ، ج ۲، ص ۴۹۷

۷ -پور سید آقایی ،تاریخ عصر غیبت ، ص ۴۲۴

نیست. ^۱آیه قرآنی نیز به چنین امری اشاره کرده و می فرماید: «وَقُلْ أَعْمَلُوا بِسِيرَةِ اللَّهِ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ...» و بگو هر عملی انجام دهید، خداوند و فرستاده ی او و مومنان اعمال شما را می بینند.^۲

سبک بینشی منتظران و مهدی باوران حقیقی بر این است که حضرت مهدی شاهد و ناظر بر همه ی اعمال است.^۳ چنین بینش وسیعی نسبت به امام موجب احیای سبک زندگی اسلامی در فرد باورمند به مهدویت می گردد. برای چنین افرادی که خود را همیشه در محضر خدا می دانند و امام زمان را که چشم خدا و محیط بر همه ی احوال می پندارند، جلوت و خلوت یکسان است.^۴ «السلام عليك يا عين الله الناظره»^۵

به همین علت از گناهان و زشتی ها حتی در خلوت دوری می گزینند زیرا عقیده شان بر این است که اعمالشان از دید امام مخفی نمی ماند و از لحظه لحظه ی اعمال آنان آگاهی دارد و از انجام اعمال ناپسند اندوهگین می گردد. این است سبک زندگی شخص مهدوی که حتی در خلوت اجازه ی کوچکترین خطا و معصیت را به خود راه نمی دهد؛ تا مبدا لحظه ای از امام خویش غافل گشته و او را اندوهگین سازند.

۲- امیدوارانه بر محور باورداشت مهدویت

در مقابل مکاتب مادی و بینش های سکولاریستی که اعتقادی به ماوراء غیب ندارند و نسبت به آینده ی خود ناامید و نگرانند، باید گفت مکتبی مهدی باور وجود دارد که اعتقاد به آینده ی روشن جهان در سبک زندگی آنان موج می زند و سراسر زندگی آنان را لبریز از امید و نشاط می کند.^۶ زیرا اندیشه و باور به مهدویت می تواند با ترسیم آینده ی روشن جهان که به حکومت مؤمنان و صالحان خواهد انجامید، انسان ها را برای چنین آینده ی درخشانی آماده کند. باور به این مسئله موجب می گردد روح امیدواری در مردم زنده شود و آنان را نسبت به آینده معتقد و امیدوار گرداند و از آنها انسان هایی مسئولیت پذیر سازد.

۱- اصفهانی، مکیال المکارم در فوائد دعا برای حضرت قائم (علیه السلام)، ج ۱، ص ۴۹۶

۲- سوره توبه، آیه ۱۰۵

۳- همایش بین المللی دکترین مهدویت، مجموعه آثار دومین همایش بین المللی دکترین مهدویت

ج ۱، ص ۳۰۲

۴- جوادی آملی، حق و تکلیف در اسلام، ص ۲۰۳

۵- مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۳۰۵

۶- سبحانی نیا، مهدویت و آرامش روان، ص ۱۱۷

نتیجه گیری

یکی از متمایزترین سبک های زندگی، سبک زندگی اسلامی و دینی است. این نوع سبک زندگی دارای چارچوبی است که در قالب دین اسلام خود را نمایان می سازد. بر خلاف بسیاری از سبک ها، سبک زندگی اسلامی به تمامی نیازهای بشری اعم از مادی و معنوی توجه ویژه ای کرده است. هماهنگی با نیازها، معیار مناسبی برای ارزیابی سبک های مختلف زندگی است. لذا باید گفت آموزه مهدویت در پرتو دین مبین اسلام، مهم ترین نسخه برای انتخاب نوع و سبک زندگی اسلامی است که با ارائه بسته ای کامل و مطلوب از رفتارها، تمام نیازهای مادی و معنوی انسان تأمین می نماید و سبک زندگی سالم را برای انسان مهدوی و دین دار به ارمغان می آورد. پس دین و باورداشت آموزه مهدویت، ترسیم کننده نیازهای واقعی و تمایز آن از نیازهای کاذب انسان است و باید گفت؛ سبک زندگی اسلامی نیز، در راستای تأمین این نیازها قرار دارد؛ که آموزه مهدویت به خوبی از عهده ی آن بر آمده است. یافته های حاکی از این پژوهش، ذهن نگارنده را به این نکته متمرکز می سازد که باورداشت مهدویت و سبک زندگی اسلامی، تعامل و رابطه ی دوسویه باهم دارند؛ و به هر مقدار که این باورداشت عمیق تر گردد، کیفیت سبک زندگی انسان بر مبنای آموزه ی مهدویت ارتقای بیشتری می یابد و انسان را به سبک زندگی سالم و اسلامی نزدیک تر می گرداند.

فهرست منابع

۱. قرآن
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۹
۳. اصفهانی، محمد تقی، مکیال المکارم فی فوائد دعا للقائم (علیه السلام)، قم، موسسه الامام المهدی (علیه السلام)، چاپ پنجم، ۱۴۲۸ ه ق
۴. -----، مکیال المکارم در فوائد دعا برای حضرت قائم (علیه السلام)، مترجم: مهدی حائری قزوینی، قم، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۷
۵. الهی نژاد، حسین، مهدویت پژوهی؛ مسئله شناسی، معرفت شناسی و مبانی شناسی، سرویراستار: محمد باقر انصاری قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۵
۶. اسحاقیان درچه، جواد، مهدویت و آثار تربیتی آن در ادعیه و زیارات معصومان (علیهم السلام) رساله دکتری دانشگاه معارف اسلامی، ۱۳۹۵
۷. ابومعاش، سعید، الإمام المهدی (علیه السلام) فی القرآن و السنه، مشهد مقدس، آستانه الرضویه المقدسه مجمع البحوث الإسلامیه، ۱۴۳۰ ه ق
۸. امینی گلستانی، محمد، سیمای جهان در عصر امام زمان (علیه السلام)، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ اول، ۱۳۸۵
۹. امینی، ابراهیم، دادگستر جهان، قم، شفق، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۰ ه ش
۱۰. آخوندی، مصطفی، نهضت انتظار^۲ سطح ۱، تهران، معاونت آموزشی عقیدتی سیاسی نمسا، چاپ اول، ۱۳۸۴
۱۱. بنی هاشمی، محمد، معرفت امام عصر (عج)، تهران، نیک معارف، چاپ سوم، ۱۳۸۳
۱۲. بخش آبادی، انتظار ظهور و نقش آن در تعلیم و تربیت اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء، مهر ۱۳۸۸

۱۳. پور سید آقایی، مسعود، مشرق موعود، قم، موسسه آینده روشن پژوهشکده مهدویت، چاپ اول، ۱۳۸۶
۱۴. جوادی آملی، حق و تکلیف در اسلام، محقق: مصطفی خلیلی، قم، اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۸
۱۵. ----، ادب فنای مقربان چند جلدی، محقق: محمد صفایی، قم، اسراء، چاپ پنجم، ۱۳۸۸
۱۶. ----، سرچشمه اندیشه چند جلدی، محقق: عباس رحیمیان، قم، اسراء، چاپ پنجم، ۱۳۸۶
۱۷. ----، نسیم اندیشه دفتر دوم، محقق: محمود صادقی، قم، اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۷
۱۸. ----، وحی و نبوت در قرآن، محقق: علی زمان قمشه ای، قم، اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۴
۱۹. ----، امام مهدی (عج) موجود موعود، محقق: محمد حسن مخبر، قم، اسراء، چاپ ششم، ۱۳۸۹
۲۰. ----، تفسیر انسان به انسان، محقق: محمد حسین الهی نژاد، قم، اسراء، چاپ پنجم، ۱۳۸۹
۲۱. ----، عصاره خلقت، محقق: محمد صفایی، قم، اسراء، چاپ یازدهم، ۱۳۸۸
۲۲. جمعی از نویسندگان، شاخص های سبک زندگی اسلامی، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۹۴ ش
۲۳. ----، از فرات تا فرات، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی (عج)، چاپ سوم، ۱۳۸۸
۲۴. حیدری کاشانی، محمد باقر، سلوک مهدوی راهکارهای عملی برای تربیت مهدوی، سبط النبی، چاپ اول، ۱۳۸۶
۲۵. حسین زاده، علی، سبک زندگی زمینه های پذیرش آداب، قم، موسسه آموزشی امام خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش
۲۶. خزاز رازی، علی بن محمد، کفایه الأثر فی النصّ علی الأئمه الاثنی عشر، محقق: عبد اللطیف حسینی کوهکمری، قم، بیدار، چاپ اول، ۱۳۶۰ ه ش

۲۷. رضوانی، علی اصغر، موعود شناسی و پاسخ به شبهات، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ ششم، ۱۳۸۸
۲۸. سبحانی نیا، محمد، مهدویت و آرامش روان، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ دوم، ۱۳۹۵
۲۹. سجادی، آقا ضیاء، کارکردهای اجتماعی اندیشه مهدویت و تاثیر آن در سبک زندگی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، بهمن ۱۳۹۶
۳۰. شوشتری، نورالله بن شریف الدین، احقاق الحق و ازهاق الباطل، مقدمه نویس: شهاب الدین مرعشی، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱۴۰۹
۳۱. شفیعی سروستانی، ابراهیم، انتظار باید ها و نبایدها، تهران، موعود عصر (عج)، چاپ هفتم، ۱۳۸۷
۳۲. صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص)، مصحح: محسن بن عباسعلی کوچه باغی، قم، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره)، ۱۴۰۴ ه ق
۳۳. صمیمی، سیمین، آموزش معارف اسلامی (عرصه های تاثیر گذاری اعتقاد به مهدویت در اصلاح فرد از دیدگاه قرآن، دوره ۲۳، شماره ۴، تابستان ۱۳۹۰
۳۴. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی أهل اللجاج، مصحح: محمد باقر موسوی خراسان، مشهد مقدس، نشر المرتضی، چاپ اول، ۱۳۶۱
۳۵. قزوینی، محمد کاظم، الامام المهدی (علیه السلام) من المهد الى الظهور، قم، دارالأنصار، چاپ اول، ۱۴۲۷
۳۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط-الاسلامیه)، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ه ق
۳۷. کیانی، علی اصغر، تربیت نسل منتظر، ویراستار: حسن صادقی زفره، قم، خاکریز، چاپ اول، ۱۳۸۸
۳۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار چند جلدی، محقق: عبدالزهراء علوی، محمد باقر محمودی، بی جا، دار احیاء التراث العربی

۳۹. مکارم شیرازی، ناصر، حکومت جهانی مهدی (عج)، قم، نسل جوان، چاپ پنجم، ۱۳۸۶
۴۰. ملکی راد، محمود، کارکردهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت، ویراستار: وحید حامد، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۹۷.
۴۱. محمدی اشتهاردی، محمد، حضرت مهدی (علیه السلام) فروغ تابان ولایت، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ پانزدهم، ۱۳۸۷ ه ش
۴۲. موسسه آینده روشن، مهدویت پرسش ها و پاسخ ها، قم، موسسه آینده روشن پژوهشکده مهدویت، چاپ دوم، ۱۳۸۸
۴۳. ----، مجموعه آثار دومین همایش بین المللی دکتربین مهدویت، قم، موسسه آینده روشن پژوهشکده مهدویت، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه ش
۴۴. ----، مجموعه آثار چهارمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت با رویکرد سیاسی و حقوقی، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ اول، ۱۳۸۸ ه ش
۴۵. نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیبه للنعمانی، محقق: علی اکبر غفاری، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۹۷
۴۶. نصری، عبدالله، فلسفه آفرینش، قم، دفتر نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۸۲
۴۷. نیکوگفتار ظریف، سمیه، بررسی فلسفه مهدویت و تاثیر آن بر روی تربیت انسان بر اساس روایات، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، شهریور ۸۸
۴۸. هاشمی شهیدی، اسدالله، ظهور حضرت مهدی (علیه السلام) از دیدگاه اسلام، مذاهب و ملل جهان، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ چهارم، ۱۳۸۷
۴۹. هاشمی، فاطمه، تبیین انتظار منجی موعود در تفکر شیعی و دلالت های تربیتی آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، مهر ۱۳۹۰
۵۰. همایش بین المللی دکتربین مهدویت، فرهنگ و تمدن زمینه ساز؛ راهبردها و راهکارهای (مجموعه مقالات یازدهمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت)، قم، موسسه آینده روشن پژوهشکده مهدویت، چاپ اول، ۱۳۹۴